

11. 04. 2013

Prof. dr hab. Artur Blaim
Instytut Anglistyki i Amerykanistyki
Uniwersytet Gdański
Gdańsk

OCENA DOROBKU NAUKOWEGO
DR JULIUSZA PALCZEWSKIEGO W ZWIĄZKU Z WNIOSEM O NADANIE MU
STOPNIA NAUKOWEGO DOKTORA HABILITOWANEGO

Przedstawione przez dr Juliusza Palczewskiego do oceny (zgodnie z art. 16 ust. 1 i 2 Ustawy) osiągnięcie naukowe pt. "Motywy antyutopijne i utopijne w twórczości H.G. Wellsa" obejmuje 19 publikacji, z których najważniejszą stanowi książka *H.G. Wells. Utopista bez złudzeń*, będąca pierwszą (i jak dotąd jedyną) w Polsce monografią zawierającą wieloaspektową prezentację twórczości brytyjskiego autora, łączącą informacje biograficzne, zarys tła społeczno-kulturowego z analizą najważniejszych utworów Wellsa, ich recepcji i wpływu na innych pisarzy.

Dr Palczewski dzieli twórczość Wellsa na trzy fazy, które charakteryzuje jako "antyutopijną", "utopijną" i "pesymistyczną". Do pierwszego okresu zalicza takie pozycje jak *Time Machine*, *The Island of Dr Moreau*, *The Invisible Men*, *The War of the Worlds*, *When the Sleeper Awakes*. Autor wskazuje na nieoczywiste, choć bardzo istotne podobieństwa tych powieści w warstwie ideologicznej, przy bardzo zróżnicowanej warstwie fabularnej, oraz rozważa paralelne motywy pojawiające się w twórczości Nietzschego i Dostojewskiego. Zauważa również, że wbrew dominującym przekonaniom, nie są to typowe utwory *science-fiction*, gloryfikujące postęp technologiczny, albowiem motywy fantastyczno-naukowe - inaczej niż w przypadku powieści Jules Verne'a - funkcjonują przede wszystkim jako pretekst do wprowadzenia ogólnych rozważań na temat losu ludzkości oraz implikacji postępu technicznego dla rozwoju społecznego. Poważną zaletą książki jest fakt, iż autor stara się zawsze określić

funkcję omawianych elementów tekstu, oraz - przynajmniej szkicowo – wskazać na ich wymiar intertekstualny. Uwypukla w związku z tym, na przykład rolę alegoryzacji postaci w *The Island of Dr Moreau*, czy też zwraca uwagę czytelnika na obecność podobnych motywów i rozwiązań konstrukcyjnych u innych pisarzy. Palczewski wywodzi sceptycyzm Wellsa z tradycji literatury antyutopijnej zainicjowanej przez Jonathana Swifta w *Gulliver's Travels*. Warto też zwrócić uwagę na przyjęte przez habilitanta "tematyczne" rozumienie antyutopii jako sprzeciwu wobec utopijnego sposobu myślenia, bądź konkretnych rozwiązań utopijnych. Paradoksalnie, w czasach powstania książki, rozumienie to uchodziło za niezbyt nowatorskie, a obecnie – po odrzuceniu propozycji Zgorzelskiego i Morsona (definiujących antyutopię jako parodię/redynamizację zautomatyzowanej struktury gatunkowej) – uzyskało powszechną akceptację. W tym kontekście Palczewski wprowadza również pojęcie "realizmu fantastycznego" służącego określeniu techniki literackiej łączącej w sobie elementy fantastyki z zabiegami służącymi uprawdopodobnieniu narracji. Palczewski podkreśla też, że elementy antyutopijne pojawiają się także w powieściach Wellsa takich jak *History of Mr Polly*, czy *Tono-Bungay*, które nie posługują się konwencją fantastyki naukowej.

Drugi okres twórczości Wellsa, nazwany przez Palczewskiego czasem utopii pozytywnej, obejmuje przede wszystkim takie utwory jak *Men Like Gods*, *The Shape of Things to Come*, *A Modern Utopia*, związane z pozytywnym nastawieniem do przewidywanej szczęśliwej przyszłości zarządzanej przez ponadnarodowych technokratów, która ma nadejść po częściowej apokalipsie spowodowanej nacjonalizmem i napięciami społecznymi. W tym okresie, jak podkreśla autor książki, Wells bardzo często posługuje się w swych powieściach metaforycznie potraktowanym motywem przebudzenia, mającym stanowić wzorzec dla społecznych zachowań inicjujących nową szczęśliwą epokę. Jednakże, co widać najwyraźniej w *A Modern Utopia*, projektowany idealny świat - inaczej niż w tradycji gatunku utopijnego - nie oznacza zamknięcia, skrajnego uporządkowania, uniformizacji i statyki, ale wręcz przeciwnie otwarcie, wolność, zróżnicowanie i nieograniczony dynamizm rozwoju. W tym samym czasie Wells podejmuje projekt ujednoliconej historii świata (*The Outline of History*, *A Short History of the World*), zawierający również wątki utopijne związane z postulowanym/przewidywanym powstaniem państwa światowego.

Ostatnie stadium twórczości Wellsa, któremu autor poświęca najmniej uwagi, to "okres

pesymistyczny", przypadający na lata II wojny światowej i ostatnich lat życia pisarza. Okres ten zapisał się, jak wyjaśnia Palczewski, takimi utworami jak *The Fate of Homo Sapiens* i *Mind at the End of Its Tether*. Zdaniem autora, ta ostatnia faza stanowi w pewnym sensie powrót do fazy pierwszej, antyutopijnej, chociaż pesymistyczny ogląd rzeczywistości jest już "nie tyle wyrazem sprzeciwu, co rezygnacji wobec rzeczywistości" (s. 193).

Poza ogólną propozycją podziału twórczości Wellsa na trzy fazy, dr Palczewski formułuje szereg interesujących tez i obserwacji o charakterze bardziej szczegółowym. Jedną z niewątpliwie najważniejszych jest teza o wielogłosowości utworów Wellsa wysunięta przy okazji analizy *The Island of Dr Moreau*, a omówiona szerzej na przykładzie *A Modern Utopia*: "Różne punkty widzenia przybliżają się i nakładają, różnorakie perspektywy krzyżują i zbiegają ze sobą" (s. 37). Aczkolwiek teza ta sformułowana została bez posługiwania się terminologią bachtinowską, doskonale wpisuje się ona we współczesne badania nad polifonią i heteroglosją. Autor koncentruje się przy tym na ideologicznym wymiarze omawianych utworów, posługując się metodą kontrastujących porównań, wskazując na zabieg transformacji pozornie odmiennych motywów w poszczególnych utworach, oraz podkreślając relewantność i trafność wellsowskich przepowiedni w odniesieniu do współczesnego świata. Autor przedstawia jednocześnie wiele interesujących obserwacji na temat stosunku Wellsa do teraźniejszości i przyszłości, określając tą pierwszą jako niedoskonałe odbicie lub cień przyszłości, na podobieństwo platońskich cieni w pieczarze, podczas gdy "przyszłość staje się w końcu czymś rzeczywistszym od teraźniejszości" (s. 98).

Palczewski porusza w swej książce również problematykę recepcji twórczości Wellsa przez współczesnych i wskazuje na jego literackie relacje z takimi pisarzami jak Henry James, czy Joseph Conrad. Przywołuje wybrane adaptacje radiowe (Orson Welles) i filmowe utworów Wellsa oraz podkreśla wpływ jego dzieł na rozwój *science fiction* i twórczość innych (również polskich) autorów.

Część spośród ustaleń dokonanych w książce pojawia się w formie rozszerzonej w obszernych wstępach do polskich wydań *Wehikułu czasu* i *Historii świata*, które ukazały się w ramach Biblioteki Narodowej, jednej z najważniejszych i najwyżej ocenianych serii wydawniczych publikowanych w Polsce. Powierzenie tego zadania dr Palczewskiemu świadczy o uznaniu jego kompetencji jako badacza twórczości Wellsa.

Syntetyczne rozważania na temat tekstów powieściowych i *non-fiction* H.G. Wellsa, zawarte w książce dr Palczewskiego oraz innych jego publikacjach, są uzupełnione przez interesujące wprowadzenie do czterech nowel grozy opublikowanych w ubiegłym roku jako jeden z ostatnich tomów Biblioteki Narodowej oraz artykuły poświęcone szczegółowym aspektom pisarstwa Wellsa i jego recepcji w Polsce. Cztery z tych prac zostały opublikowane w Wielkiej Brytanii, w tym trzy w specjalistycznym periodyku *The Wellsian. The Journal of the H.G.Wells Society* zajmującym się wyłącznie twórczością brytyjskiego autora: "On the Contemporary Relevance of Wells's Conception of History", "Wells: Champion Revisionist, Reformist and Perestroishchik", "H.G. Wells in Poland", a czwarty, jako rozdział pracy zbiorowej poświęconej recepcji Wellsa w Europie: "On Translations of H.G. Wells's Works into Polish" (*The Reception of H.G. Wells in Europe*, Continuum, London 2005). W kilku artykułach opublikowanych w polskich periodykach naukowych habilitant omawia bardziej szczegółowe zagadnienia dotyczące utworów Wellsa, np. funkcje obrazowania ("Aspects of War Imagery in H.G. Wells's Anti-utopian and Utopian Work", "Some Remarks on Imagery and Colour in H.G. Wells's *Time Machine*", czy współczesne odczytania jego twórczości ("H.G. Wells Revalued?", "H.G. Wells – Thirty Years After"). Wyniki swych badań nad twórczością Wellsa dr Palczewski przedstawiał również na krajowych (Konferencja PASE, Puławy, kwiecień 1987) i międzynarodowych konferencjach naukowych (H.G.Wells Society Conference, Londyn, wrzesień 1989; University of Warwick, Coventry, wrzesień 1991, H.G.Wells Society, Londyn, wrzesień 1991).

Na podstawie przedstawionych mi do oceny materiałów naukowych poświęconych twórczości H.G. Wellsa, stwierdzam, iż w pełni podzielam pogląd dotyczący kompetencji habilitanta w zakresie obranego przez niego tematu badawczego. Nie ulega wątpliwości, że większość możliwych obiekcji w stosunku do rozważań Palczewskiego przedstawionych w publikacjach pochodzących z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku miałyby charakter zdecydowanie ahistoryczny. Trudno jest na przykład wymagać od książki opublikowanej w roku 1976 podobnie imponującej bibliografii, jak od prac naukowych z ostatnich 20 lat. Przy ocenie liczby pozycji bibliograficznych uwzględnionych przez dr Palczewskiego należy, po pierwsze, uwzględnić ówczesne warunki bardzo ograniczonego

dostępu do najnowszych prac anglojęzycznych – szczególnie zaś do wyspecjalizowanych czasopism poświęconych fantastyce naukowej i literaturze utopijnej, a po drugie, wziąć pod uwagę to, iż badania nad literaturą utopijną znajdowały się wówczas w stadium początkowym. O kontekście, w jakim powstawała książka dr Palczewskiego najlepiej świadczy fakt, że najważniejszym opracowaniem historii literatury utopijnej była wówczas dość kontrowersyjna ze względu na skrajną jednostronność ideologiczną praca A. A. Mortona *The English Utopia*, przywoływana zresztą przez Palczewskiego.

Nie podzielając eklektyzmu metodologicznego habilitanta, łączącego elementy krytyki biograficznej i tematycznej z obserwacjami *stricte* literaturoznawczymi, trudno mi nie dostrzec w podejściu dr Palczewskiego pewnych podobieństw do sposobów uprawiania badań literackich w ostatnich latach, a zwłaszcza tych inspirowanych "Teorią" [Theory]. W przeciwieństwie jednak do prac zwolenników „Teorii”, publikacje dr Palczewskiego cechuje brak pseudonaukowego żargonu, wątków psychoanalitycznych i bardziej oszczędne posługiwanie się sądami wartościującymi o charakterze ideologicznym, co – w moim przekonaniu – stanowi akurat poważną zaletę jego publikacji.

Oceniając działalność naukową habilitanta należy zwrócić uwagę na wpływ, jaki ta praca miała na polskie badania nad utopią i zjawiskami pokrewnymi. W sytuacji, kiedy obszerny wstęp autorstwa Palczewskiego, będący jednocześnie monograficznym opracowaniem *Wehikułu czasu*, ukazuje się w nakładzie 300 tysięcy egzemplarzy, a podobne opracowanie dotyczące *Historii świata* ma trzy wydania o łącznym nakładzie 120 tysięcy egzemplarzy, rozpatrywanie ich IMPACT FACTOR przy pomocy biurokratycznych kryteriów, zaproponowanych przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, jest działaniem całkowicie pozbawionym sensu. Cóż mógłby wyjaśnić nam IMPACT FACTOR, obliczany – jak dotąd – na podstawie wysoce niekompletnych baz danych typu „Web of Science”, w odniesieniu do tych kilkuset tysięcy egzemplarzy książek, które po jakimś czasie zniknęły z półek? Pomijając dwie wyżej wymienione pozycje, stanowiące dość oczywiste przypadki szerokiego zakresu oddziaływania prac dr Palczewskiego, warto podkreślić, że także jego wcześniejsze prace dotyczące pojęcia utopijności i antyutopijności ("O utopijności i antyutopijności", "Dystopia Williama Goldinga", "Wellsa utopia negatywna") przez wiele lat stanowiły stały punkt odniesienia dla wszystkich polskich badaczy podejmujących tę problematykę. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w liczbie

cytowań zarówno przyjmujących, jak i kwestionujących jego ustalenia badaczy.

Zainteresowania badawcze dr Palczewskiego nie ograniczają się wyłącznie do twórczości H.G. Wellsa, pisarstwo Johna Galsworthy'ego (książka *John Galsworthy* opublikowana przez wydawnictwo Czytelnik w 1982 roku, artykuł "New Light Shed on Galsworthy's Biography"), oraz wybrane aspekty problematyki translatorskiej związane z tłumaczeniem utworów Wellsa na język polski ("Polish Translations of H.G. Wells").

Innym ważnym elementem działalności dr Palczewskiego jest jego aktywność naukowo-popularyzatorska obejmująca wiele haseł w *Słowniku pisarzy angielskich i amerykańskich* (Bennett, Galsworthy, Malory, Thackeray, Wells, Wilde, E. Young) i *Encyklopedii Katolickiej* (Galsworthy), oraz liczne artykuły w czasopiśmie takich jak *Literatura na Świecie*, *Odra*, *Miesięcznik Literacki*, *Kultura*, czy *Fantastyka*.

Dr Palczewski czynnie uczestniczył w działalności organizacyjnej Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 1981-1987 kierował Zakładem Literatury Anglosaskiej i Amerykańskiej w Instytucie Filologii Angielskiej, koordynując jednocześnie współpracę naukowo-dydaktyczną z Instytutem Anglistyki w University of Warwick, Anglia.

Habilitant wielokrotnie przebywał w zagranicznych ośrodkach naukowych jako stypendysta British Council (University of London, 1957-1959) i University of Illinois, Chicago, USA, (1977-1978), oraz jako *visiting professor* w University of Liverpool (1969-70), Johna Moore University Liverpool (1970-1972), Instytut Literatur Światowych, Uniwersytet Wileński (1995-1996). Jest członkiem H.G. Wells Society w Londynie, PASE – Stowarzyszenia Nauczycieli Akademickich Filologii Angielskiej, oraz Związku Literatów Polskich.

Podsumowując, przedstawione do oceny *osiągnięcie naukowe* dr Juliusza Palczewskiego, w ramach którego przedstawił syntetyczne spojrzenie na twórczość H.G. Wellsa, oraz inne jego dokonania, uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, nie tylko wykazują znaczny wkład w rozwój badań nad twórczością H.G. Wellsa, ale również odegrały kluczową rolę w popularyzacji twórczości tego autora w Polsce. Ponadto, habilitant wykazał się istotną aktywnością naukową, organizacyjną i popularyzatorską, co pozwala na przedstawienie wniosku o dopuszczenie dr Juliusza Palczewskiego do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Anka Babin